УДК 94 (477)

Олександр Тарасенко

●

ПОВІТОВІ ДУХОВНІ УЧИЛИЩА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (XIX – початок XX ст.)

DOI: 10.5281/zenodo.5802193

© О. Тарасенко, 2021. CC BY 4.0

Мета *публікації – комплексна реконструкція початкової духовної освіти на теренах Чернігівської єпархії в XIX–XX ст., висвітлення діяльності Чернігівського, Новгород-Сіверського та Стародубського повітових духовних училищ.* ***Методи*** *дослідження: аналіз, синтетичний, історико-генетичний, історико-порівняльний.* ***Новизна*** *матеріалу: уперше розкрито склад і сутність початкової духовної освіти, комплексно висвітлено діяльність духовних училищ у Чернігівській єпархії.* ***Висновки:*** *Система духовної освіти в Російській імперії була сформована внаслідок освітніх реформ на початку XIX ст. Виокремлення духовної освіти знаменувало остаточну корпоративну замкненість духовного стану. Система була представлена трьома щаблями. Початкову духовну освіту здобували в повітових духовних училищах. Кількість училищ в єпархії залежала від потреб і бажання духовенства, яке мало їх утримувати власним коштом. У Чернігівській єпархії протягом XIX – початку XX ст. діяло три училища: Чернігівське, Новгород-Сіверське, Стародубське. Контингент учнів складався переважно з хлопчиків-дітей священно-церковно-служителів. Представники інших соціальних станів допускалися до навчання, але за окремим дозволом і підвищеною платою. Освітній процес регламентувався статутом духовних училищ трьох редакцій. Навчання було спрямоване на підготовку майбутніх церковнослужителів і до вступу в середні духовні навчальні заклади – семінарії. Ревізії духовних училищ Чернігівської єпархії засвідчували переважно посередній/задовільний рівень знань учнів, але найбільшою й складнішою проблемою повсякчас залишалися матеріально-технічні умови та фінансове забезпечення. Новий корпус Чернігівського училища був збудований в 1870-х рр., Стародубського – на початку XX ст., а Новгород-Сіверське училище так і залишалося до закриття в приміщеннях монастиря.*

Ключові слова*: Чернігівська єпархія, духовна освіта, початкова духовна освіта, повітове духовне училище.*

Терміни «духовне училище», «духовна школа» як назви навчальних закладів подібного штибу були відомі здавна. Власного значення й змісту духовне училище набуло в XIX ст. Тоді лишень поширився літературний синонім духовного училища – «бурса», яку яскраво й саркастично змалював М. Пом'яловський (1835–1863). Незважаючи на негативну літературну конотацію, духовні училища посідали важливе місце в освітній системі, бо саме там закладалися підвалини того, що йменувалося духовною освітою. Вони з'явилися внаслідок реформи 1808–1814 рр. шляхом відокремлення початкових класів духовних семінарій. Зрештою, утворилася триступенева система освіти: початкова – духовні училища, середня – духовні семінарії, вища – духовні академії.

У статуті духовних училищ 1814 р.[1] була визначена мета навчальних закладів: виховання в юнацтва «нравственных и физических способностей в утверждении истинного благочестия» (§ 1–2), а навчання «должно образовать благочестивых и просвещенных служителей Слова Божия» (§ 3). Училищем мав управляти ректор, якого затверджувало правління духовної академії за поданням семінарського правління, узгодивши з єпархіальним архієреєм. Ректор мав бути доктором богослов'я або магістром словесних наук, а також архімандритом, ігуменом чи протоієреєм соборної церкви (§ 4). За поданням ректора семінарське правління, за погодженням з архієреєм, призначало трьох або чотирьох учителів, які повинні були мати повну семінарську освіту, а «ищущий учительского места не из духовных обязан предъявить свидетельство о своих познаниях от правительства Народного Просвещения» (§ 9–11).

До училища приймалися діти священно- і церковнослужителів, які навчалися в парафіяльних школах і мали свідоцтва за підписом доглядача («смотрителя») благочиння. Для одинадцяти-дванадцяти річних хлопчиків та їхніх батьків розлука в зв'язку зі вступом до духовного училища часто-густо супроводжувалася страхом, сльозами, розпачем, залиша-

[1] Высочайше утвержденный проект Устава духовных уездных училищ. 30 августа 1814 г. *ПСЗРИ.* Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXXII (1812–1815). С. 981–993. (№ 25.675).

ла глибоку психологічну травму. Вихованець Стародубського духовного училища й Чернігівської духовної семінарії, згодом викладач Орловської духовної семінарії й знаний історик-краєзнавець Гаврило Михайлович Пясецький (1838–1900) згадував, що його малолітнього проводжали до Стародуба, як на смерть[2].

Училища мали нижче, середнє й вище відділення з дворічним навчанням у кожному. Але, як згадував вихованець Чернігівського духовного училища 1870-х рр. свящ. Матвій Полонський (1860–1946), багато хто з учнів проходив кожне відділення спочатку начорно, потім набіло, і, зрештою, вчився не шість років, а дванадцять[3]. У нижчому відділенні учні вивчали російську й слов'янську граматики, церковний устав і спів, катехізис, основи латинської і грецької мов. У вищому відділенні вивчалися катехізис, латинська й грецька мови, священна історія, загальна й російська географія. У статуті був детально визначений порядок денний. Навчання тривало з 1 вересня по 15 липня. В училищі тричі на рік проводилися внутрішні іспити за присутності ректора й вчителів. Публічні іспити відбувалися перед вакаціями, за присутності місцевого духовенства, світських чиновників і охочих громадян (§ 15, 16, 22). Неабияку увагу статут приділяв господарству, економічному й матеріальному становищу училища, побуту учнів. Найбіднішим із них виділялося спальне приміщення в семінарії (якщо училище знаходилося при ній) або в монастирі (коли училище знаходилося на території монастиря). Для всіх інших учнів батьки й родичі винаймали квартири. За поведінкою учнів протягом навчального часу спостерігали вчителі, а впродовж позакласного часу – інспектор, якого призначав ректор із числа вчителів (§ 60–64). У найнятих квартирах призначалися старші учні, що мали найкращі успіхи в навчанні та гарні характеристики поведінки (§ 66–68). Випускники училищ із атестатами, характеристиками й рекомендаціями вступали до семінарії автоматично. Малоуспішні учні, які не отримували рекомендацій, могли подавати прохання до семінарського правління й проходити вступні іспити в семінарії.

На повітове духовне училище покладався обов'язок управляти парафіяльними училищами (школами), що знаходилися в його віданні (§ 80–102). Якщо школа знаходилася при повітовому училищі, то управління здійснював особисто доглядач («смотритель»). Заробітна платня вчителів була нижча за викладацькі ставки в семінарії. У штаті повітових духовних училищ мало знаходитися 6 вчителів, четверо з яких іменувалися старшими, а двоє – молодшими, які залишалися «при правах учителей приходских училищ»[4].

Статут духовних училищ дозволяв місцевій церковній владі засновувати в єпархії стільки училищ, скільки було треба для задоволення освітніх потреб місцевого духовенства. У Чернігівській єпархії/губернії, де утворили зрештою 15 повітів, тривалий час існували лише Чернігівське та Новгород-Сіверське повітові духовні училища. Чим це пояснити? Насамперед, браком матеріальної бази та коштів. Перше знаходилося в одному приміщенні з духовної семінарією, друге – розмістили на території Новгород-Сіверського Спаського монастиря, у приміщеннях неіснуючої тамтешньої духовної семінарії. У 1830-х рр. був перебудований у навчальний корпус і почасти гуртожиток двоповерховий монастирський будинок[5], де й розміщувалося училище до кінця свого існування.

Повітові духовні училища мали утримуватися за кошти місцевого духовенства, а воно в Чернігівській єпархії було переважно бідним і не охочим до зайвих витрат. Про це говорить той факт, що в першій половині XIX ст. духовенство єпархії залюбки користувалося дозволом навчати своїх дітей вдома. Батьки приватно навчали приблизно за училищною програмою й привозили нащадків лише на екзамени. Якщо домашній учень успішно долав випробування, можна було продовжувати навчання вдома до наступного іспиту. Якщо результати іспиту були незадовільні, батьки мусили залишати дитину в училищі. На думку Св. Синоду, ця освітня пільга була неефективною, у багатьох єпархіях «домашні діти» «провалювали» іспити в училищах. Однак, джерельний матеріал засвідчив, що в Чернігівській єпархії домашнє навчання було досить успішним.

У 1830-х рр. над повітовими духовними училищами нависла загроза ліквідації. Обер-прокурор Св. Синоду М. Протасов (1836–1855) уважав, що семінарії надмірно завантажені, а тому духовенству для своїх дітей дозволялося обирати образ виховання й життя за їхніми здібностями та побажаннями[6]. Виникла думка об'єднати духовні повітові та парафіяльні училища зі світськими училищами, та передати їх до Міністерства народної освіти.

---

[2] Бурса в 40-х и 50-х годах прошлого столетия. (Из автобиографии Г.М. Пясецкого, бывшего преподавателя Орловской духовной семинарии). *Орловские епархиальные ведомости*. 1913. № 4. Отдел неофиц. С. 99–102.
[3] Полонський Матвій. Спогади священика. Київ, 2012. С. 62.
[4] О правах старших и младших наставников духовных уездных училищ. 10 мая 1852 г. *ПСЗРИ.* Санкт-Петербург, 1853. Собр. 2. Отд. 1. Т. XXVII (1852). С. 327. (№ 26257).
[5] Державний архів чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 128. Оп. 3. Спр. 6076. Арк. 1–2.
[6] Преображенский И. Отечественная Церковь по статистическим данным с 1840–41 по 1890–91 гг. Санкт-Петербург, 1901. С. 148.

Уважають, що корпоративну систему духовної освіти від руйнування врятувало енергійне втручання Московського митрополита Філарета (Дроздова; 1782–1867)[7]. В училищах посилили викладання дисциплін, пов'язаних із богослужбовою практикою, вочевидь, заохочуючи випускників замість семінарій йти на причетницькі посади в парафії.

Через брак коштів в училищах тримали мінімум обслуги. Лише в 1840 р. на духовні училища поширилася норма, яка діяла для гімназій і повітових училищ, коли дозволялося приймати на службу в навчальний заклад лікарів без жалування, але з правами медичних працівників у цивільних закладах[8].

Ревізії духовних училищ Чернігівської єпархії в першій половині XIX ст. вказали на низький рівень знання церковнослов'янської мови. Учні не розуміли значення багатьох слів. Учителю чернігівського училища Івану Полуянову наказали більш ретельно ставитися до викладання. Загалом у 1842 р. доглядач училища соборний ієромонах Платон, учителі Федір Чернявський, Іван Пеневич та Іван Григорович характеризувалися відмінно, а інспектору Федоту Дорошевському, за пильність до своїх обов'язків, навіть видали матеріальну винагороду в розмірі річного окладу. Ревізори не схвалювали практику оренди для учнів квартир у місті, указували на необхідність Чернігівському духовному училищу мати власний корпус, бо «сусідство» з семінарією, на їхню думку, шкодило навчальному процесу[9].

Наприкінці 1850-х рр. духовенство північних і віддалених від губернського центру повітів виявило бажання заснувати духовне училище в Стародубі. Ініціатива була підтримана тогочасним Чернігівським архієпископом Філаретом (Гумілевським; 1805–1866). Улітку 1860 р. Св. Синод дозволив придбати будинок прот. Л. Рклицького за 4 тис. руб., зібраних усім духовенством єпархії. Чернігівське семінарське правління, яке керувало цими закладами та їхнім майном, розпорядилося негайно відкрити в Стародубі духовне училище. Виконувати обов'язки доглядача й викладати латинську мову доручили вчителю семінарії свящ. Володимиру Рознатовському. Інспектором і викладачем грецької мови призначили вчителя Чернігівського духовного училища Олексія Левитського. Інші предмети доручили викладати священику Вознесенської церкви Стародуба Михайлу Коріцькому, випускникам Чернігівської духовної семінарії Георгію Тросницькому й Трохиму Раковському. Доглядача й інспектора відправили до Стародуба негайно, щоб підготувати відкриття училища 1 жовтня 1861 р. Доглядачу Новгород-Сіверського духовного училища наказали оголосити батькам учнів-вихідців із Стародубського, Новозибківського, Мглинського і Суразького повітів про переведення дітей для навчання до Стародубу, залишивши в Новгород-Сіверському лише сиріт і полукоштних стипендіатів. Учні Чернігівського духовного училища, вихідці з тих самих повітів, мали право продовжити навчання в Стародубі з січня 1862 р. Існуючі духовні училища мали допомогти новому закладу підручниками[10].

Училище відкрили у визначений термін, але становлення нового закладу відбувалося тяжко. Плутанина з переведенням учнів із Чернігова і Новгород-Сіверського, не налагоджена господарська частина, у цілому хитке економічне становище училища спонукали доглядача В. Рознатовського просити єпархіальне начальство про допомогу. На його думку, навчання одного учня мало коштувати 75 руб. на рік. Проте, у нього ще не було повних списків батьків учнів, що унеможливлювало ведення бухгалтерії[11]. У подальшому загроза закриття Стародубського училища періодично з'являлася саме через незадовільне матеріальне становище. Утім, три повітові духовні училища Чернігівської єпархії існували до кінця імперського періоду. В інших єпархіях спостерігалася така само ситуація. Наприклад, у Полтавській єпархії діяли 4 духовні повітові училища, у Харківській – 3, у Катеринославській – 3, Могилівській – 4, Курсько-Білгородській – 5, у Київській – 5.

За матеріальним забезпеченням, чисельністю учнів Чернігівське училище значно переважало Новгород-Сіверське й Стародубське. У ньому навчалося іноді понад 300 чол., при нормі до 200, а в інших двох близько 120–130 чол. у кожному. Чернігівське училище потребувало нових приміщень. У 1841 р. придбали земельну ділянку (садибу Константиновичів), але побудували новий корпус лише через 40 років і на іншому місці.

[7] Чистович І.А. Руководящие деятели духовного просвещения в России в первой половине текущего столения. *Комиссия духовных училищ*. Санкт-Петербург: Синодальная тип-я, 1894. С. 317–320.
[8] Об определении при уездных духовных училищах особых врачей без жалованья. 21 декабря 1840 г. *ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1841. Собр. 2. Отд. 1. Т. XV (1840). С. 842. (№ 14072).
[9] Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). Ф. 802. Оп. 3. Д. 3520. Л. 17, 18 об., 24 об., 27–27 об.
[10] Распоряжение епархиального начальства. *ЧЕИ*. 1861. № 12. С. 139–141.
[11] *ЧЕИ*. 1864. № 6. С. 59.

14 травня 1867 р. був підписаний новий статут духовних училищ[12], який суттєво змінив нормативні положення початкової духовної освіти. Статті статуту набули сухості й конкретності. Утримання училищ залишалося на фінансових плечах місцевого духовенства. Приймалися діти православного віросповідання з усіх верств населення за визначену духовенством платню. Навчання тривало чотири класи з однорічним терміном у кожному, а вихованці після закінчення училища поступали або в семінарію, або деінде (§ 10).

Пункти загального положення статуту духовних училищ свідчать про кардинальні зміни в організації духовної освіти й про нове, більш інтегроване її місце в загальноосвітньому процесі. У статуті розтлумачувалася й конкретизувалася роль місцевого духовенства в утриманні училища. Навколо кожного училища створювався училищний округ, духовенство якого через з'їзди здійснювало управління навчальним закладом, включаючи ухвалення кошторису та розкладки училищного збору (§ 19–20). На з'їзді депутатів духовенства обирали доглядача («смотрителя») училища, якого затверджував на посаді правлячий архієрей. Права й обов'язки доглядача, як і всього училищного правління, досить чітко, хоча і стисло, визначені статутом (розд. V, VI). Училищне правління мало право добирати вчителів, які могли бути духовними чи світськими особами з відповідним рівнем освіти. Так само училищне правління обирало блюстителя з господарської частини з місцевих дворян, почесних громадян або купців (§ 73). В училищі викладалися священна історія, катехізис, церковний статут, російська, церковнослов'янська, латинська, грецька мови, географія, арифметика, чистописання, церковний простий і нотний спів (§ 82). Статут містив пункти «про моральне виховання в училищах» (розд. XII) і «про утримання учнів училища» (розд. XIII).

У подальшому з'являлися укази, що врегульовували деякі аспекти діяльності училищ, не відображені в статуті. Наприклад, 1870 р. Св. Синод ініціював упровадження посад наглядачів («надзирателей»), які мали право займати випускники семінарії 1 розряду[13]. Упроваджувалися нові штати училищ, оклади учителів підвищувалися.

Учителями в духовні училища зазвичай призначали найкращих випускників семінарії. Серед них обирався помічник доглядача училища. Сам же доглядач повинен був мати академічну освіту. У статуті було зазначено розмір заробітної платні на рік: 900 руб. – доглядачеві, 600 руб. – помічнику, викладачам по 35 руб. за урок, всього передбачалося до 12 уроків. А також по 20 руб. за урок понад норму. Наднормові уроки передбачалися лише з грецької мови, арифметики та географії. Платня була замалою і не привабливою для більш кваліфікованих викладачів. Реформування духовної освіти мало відбуватися протягом кількох років. Чернігівське єпархіальне начальство підготувало звіт про матеріальне становище духовних училищ, де основними недоліками визнавалися невідповідність приміщень вимогам нового статуту й недостатнє фінансування навчальних закладів[14].

Утім реалізація реформи тривала. Були створені Чернігівський, Новгород-Сіверський і Стародубський училищні (навчальні) округи. До Чернігівського округу відносилися Чернігівський, Ніжинський, Борзенський, Козелецький, Остерський, Городницький повіти й два благочиння Сосницького повіту (404 парафіяльні церкви). До Новгород-Сіверського округу входили Новгород-Сіверський, Глухівський, Конотопський, Кролевецький повіти й два благочиння Сосницького повіту (299 церков), до Стародубського округу – Стародубський, Мглинський, Суразький і Новозибківський повіти (274 церкви). Згодом деякі парафії «змінювали приписку». Наприклад, у 1872 р. 116 церков Стародубського училищного округу було переведено в юрисдикцію Новгород-Сіверського округу, що зрештою призвело до матеріальної кризи Стародубського училища. Такі й подібні доленосні питання в освітній сфері вирішувалися на загально-єпархіальних з'їздах депутатів духовенства (двічі на рік). Зазвичай їм передували окружні з'їзди, де розглядалися й вирішувалися справи стосовно окружних училищ. Вихідцям з інших єпархій було дозволено вступати в училища Чернігівської єпархії, але за згодою духовенства навчального округу[15].

За процесом реформування духовно-навчальних закладів пильно стежив Св. Синод, регулярно направляючи в єпархії ревізорів, які були досить прискіпливими до виявлення недоліків навчального процесу. Ревізії ніби підвели риску під попереднім етапом існу-

[12] Высочайше утвержденный Устав духовных училищ. 14 мая 1867 г. *ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1871. Собр. 2. Т. XLII (1867). С. 511–519. (№ 44572).
[13] Об учреждении в духовных училищах должности надзирателей из окончивших курс в первом разряде воспитанников семинарии. 12 ноября 1871 г. *ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1874. Собр. 2. Отд. 2. Т. XLVI. С. 501. (№ 50152).
[14] Сведения о состоянии духовных уездных училищ Черниговской епархии, составленные в виду полного их преобразования в хозяйственно-экономическом отношении по Высочайше утвержденному в 14–й день мая 1867 г. уставу духовных училищ. *Прибавление к ЧЕИ*. 1870. № 17. С. 315–333.
[15] Относительно принятия в духовные училища детей иноепархиального духовенства. *ЧЕИ*. 1869. № 6. С. 167–168.

вання духовних навчальних закладів. Матеріали синодальних ревізій першої половини 1870-х рр. важливі також у контексті підготовки й проведення парафіяльної реформи в другій половині того ж таки десятиріччя, бо відповідальність за існування й функціонування духовних училищ покладалася на парафіяльне духовенство.

Ревізії 1870 р. і 1873 р. виявили низку недоліків, насамперед, це стосувалося навчально-виховного процесу[16]. Успішність учнів із переходом до старших класів знижувалася. Дивно, але підготовка учнів Чернігівського духовного училища виявилася гіршою від «новгород-сіверців» і «стародубців». Багато учнів засвідчили погане знання грецької та латинської мов[17]. Слід було також посилити контроль за викладанням російської й церковнослов'янської мов, ревізори вимагати від учителів використання новітніх методик викладання[18].

Також поведінка учнів усіх трьох училищ мала незадовільну оцінку ревізорів. На їхню думку, недоліки в навчанні та вихованні були пов'язані з поблажливим ставленням училищних правлінь до учнів, насамперед, з боку членів правлінь від духовенства. Коли на засідання виносилося питання про відрахування учня з училища за неуспішність у навчанні чи за дисциплінарне порушення, то члени правління від духовенства завжди голосували «проти». Тоді подібні справи виносилися на окружний з'їзд духовенства, де й поготів проявлялася корпоративна солідарність. Депутати на з'їздах усіх округів схвалювали задовільне становище училищ і кошторис на наступний навчальний рік. Учителі усвідомлювали, що масове неповернення вчасно учнів із вакацій на совісті батьків, але превентивні покарання за подібні порушення навчального процесу зазвичай не застосовувалися, бо матеріальне існування училищ і вчителів цілком залежало від духовенства. Доводилося вважати, що численні пропуски занять спричинені браком взуття та рекомендувати батькам забезпечити своїх дітей взуттям, хоча б по 2 пари[19].

Наголос у звітах ревізорів на проблемах Чернігівського духовного училища, на нашу думку, зумовлений також бажанням привернути увагу й місцевого духовенства, і Св. Синоду до вирішення питання щодо будівництва нового, окремого від семінарії, училищного корпусу. Справді, 18 вересня 1873 р. ректор семінарії прот. Василь Розов, за підтримки Чернігівського єпископа Нафанаїла (Савченка; 1799–1875), подав до Св. Синоду клопотання про будівництво нового корпусу для училища на місці, яке було придбане ще 1841 р. З'ясувалося, що ця ділянка землі не зручна для училищного корпусу. За згодою сторін її обміняли на земельну ділянку Єлецького монастиря. Синод погодив ініціативу й наказав скласти проєкт і кошторис для будівництва нового училища[20], пообіцявши виділити 30 тис.[21] Решту мало зібрати місцеве духовенство.

Спеціально створена комісія підготувала доповідь про об'єднання Стародубського училища з Чернігівським, яку на травневому 1872 р. єпархіальному з'їзді депутати відмовилися обговорювати, посилаючись на перевантаженість порядку денного[22]. У лютому 1873 р. на єпархіальному з'їзді провели голосування й більшістю голосів (47 проти 15) відкинули ідею ліквідації Стародубського училища. Натомість запропонували розглянути питання про повернення до Стародубського округу 116 церков, переданих раніше Новгород-Сіверському навчальному округу. Депутати Чернігівського округу погоджувалися на приєднання Стародубського училища за умови, якщо Св. Синод виділить 40 тис. на будівництво нового училища в Чернігові[23].

Аналіз документів Стародубського духовного училища свідчить, що духовенство округу ставилося до проблем навчального закладу прохолодно, якщо не байдуже. Призначений на січень 1874 р. з'їзд не відбувся через відсутність депутатів. Доглядач училища доповідав архієрею, що на трьох попередніх окружних з'їздах депутати відмовлялися обговорювати проблеми функціонування навчального закладу[24]. У травні 1876 р. на загально-єпархіальному з'їзді викладач семінарії М. Лілеєв доповідав про результати ревізії Стародубського й Новгород-Сіверського училищ. Зрештою, депутати ухвалили лише рі-

[16] Отчет о ревизии духовно-учебных заведений Черниговской епархии, произведенной с 3 мая по 4 июня 1870 г., в видах подготовления оных к полному преобразованию по Высочайше утвержденным в 14 день мая 1867 г. уставам и штатам. *РГИА*. Ф. 802. Оп. 91. Д. 5. Л. 2–3 об.; Окремий додаток. С. 1–68.; По отчету действительного статского советника Лебедева о ревизии Черниговского духовного училища. 9 декабря 1873 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 154. Д. 978. 8 л.; Окремий додаток. С. 1–60.

[17] *ЧЕИ*. 1874. № 10. С. 183–203.

[18] *ЧЕИ*. 1874. № 8. С. 137–154.

[19] *ЧЕИ*. 1875. № 4. С. 77.

[20] *ЧЕИ*. 1874. № 5. С. 83–84.

[21] Об отпуске в пособие духовенству Черниговского учебного округа на постройку дома для тамошнего духовного училища тридцати тысяч рублей из духовно-учебного капитала. 21 декабря 1873 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 154. Д. 997. 32 л.

[22] *ЧЕИ*. 1872. № 20. С. 516–517.

[23] *ЧЕИ*. 1873. № 14. С. 278–280.

[24] *ЧЕИ*. 1874. № 11. С. 238–239.

шення повернути до Стародубського округу половину з 116 церков, раніше переданих до Новгород-Сіверського округу[25].

Очевидно, складнощі перехідного періоду змусили доглядача Чернігівського духовного училища Антона Стаховського звільнитися з посади за власним бажанням у березні 1874 р. Вакантним залишилася також посада економа, тобто бракувало людини, яка відповідала за матеріальне становища училища[26].

12 липня 1874 р. на єпархіальному з'їзді 84 депутати розглядали плани, фасади, кошториси будівництва нового корпусу Чернігівського духовного училища. Раптом представники Новгород-Сіверського й Стародубського училищних округів заявили про небажання брати участь у зборі коштів на будівництво, бо їм, мовляв, нема чим покривати витрати на свої училища. Коштів, лишень зібраних духовенством Чернігівського округу, не вистачало навіть на початок будівництва. Пролунала пропозиція зменшити розміри будівництва і, відповідно, кошторисів, а на майбутнє категорично відмовляти проханням прийняти до Чернігівського училища дітей з інших училищних округів.

Дискусія загострювалася. Першими отямилися депутати Конотопського повіту, висловивши бажання взяти участь у будівництві нового корпусу Чернігівського училища, але за умови, що Конотопський повіт буде приписаний до Чернігівського округу. З'їзд ухвалив передати клопотання на розсуд архієрея, але депутати Стародубського округу заявили про категоричну незгоду об'єднатися з Чернігівським округом. Такої ж думки були депутати Новгород-Сіверського округу, які нагадали, що доглядач Новгород-Сіверського духовного училища архімандрит Анатолій на окружному з'їзді депутатів у січні 1874 р. зауважив, що шестирічний досвід показав, що ніяке перетворення не допоможе нашим духовним училищам. Чи не ліпше взагалі закрити наше Новгород-Сіверське духовне училище, а капітали спрямувати на виховання дітей в гімназії. Ця несподівана пропозиція викликала жваве обговорення, яке закінчилося рішенням депутатів, що духовне училище в Новгород-Сіверському має таки існувати. Зрештою депутати запропонували пристосувати програму навчання до програми прогімназії, аби випускники духовного училища, не потрапивши за квотою до семінарії, могли вступати до гімназії. Ця пропозиція не мала підтримки. Депутати висловилися за відкриття паралельних класів у семінарії[27]. Але це не вирішувало головного питання – будівництва нового Чернігівського духовного училища.

Депутати Чернігівського округу погрожували наглухо закрити двері училища для вихідців з Новгород-Сіверського й Стародубського округів. Оскільки дехто з депутатів сумнівався в доцільності категоричного розв'язання проблеми, на єпархіальному з'їзді вирішили поставити на голосування, яке засвідчило (48 голосів «за», 34 – «проти»), що духовенство Стародубського й Новгород-Сіверського округів буде фінансувати будівництво нового Чернігівського духовного училища, але у втричі меншому обсязі, ніж духовенство Чернігівського округа[28].

26 серпня 1876 р., після молебня в кафедральному соборі, преосвященний Серапіон (Маєвський; 1827–1891), за участі Чернігівського губернатора М.П. Дарагана (1833–1918), освятив закладку училищного корпусу[29]. Будівництво здійснював підрядчик купець Фрумкін. У 1879 р. будівництво основного корпусу Чернігівського духовного училища завершували, а посада доглядача досі залишалася вакантною. Вибори призначили на 18 серпня, коли мав відбутися з'їзд духовенства Чернігівського округу[30]. Доглядачем училища обрали протоієрея кафедрального собору Євфімія Пучковського («за» – 41 голос, «проти» – 1)[31].

Новозбудований корпус училища урочисто відкрили 27 серпня 1879 р. Того ж дня преосвященний Серапіон (Маєвський) освятив храм на честь свт. Димитрія (Ростовського), облаштований у пономарні Петро-Павлівського теплого храму Єлецького монастиря, де для учнів духовного училища служили ранні літургії[32]. У монастирі також обладнали дерев'яний будинок для розселення своєкоштних учнів, а для казеннокоштних учнів побудували гуртожиток на училищному подвір'ї, позичивши гроші в Глухівського Петро-Павлівського монастиря[33]. У другій половині 1880-х рр. духовенство Чернігівського окру-

[25] *ЧЕИ*. 1876. № 22. С. 535.
[26] *ЧЕИ*. 1874. № 10. С. 219.
[27] Журнал общеепархиального съезда депутатов духовенства Черниговской епархии. *ЧЕИ*. 1874. № 22. С. 489–492.
[28] Журналы епархиального съезда. *ЧЕИ*. 1874. № 19. С. 412–413.
[29] Закладка новых зданий Черниговского духовного училища и для Черниговской женской гимназии. *Прибавление к ЧЕИ*. 1876. № 18. С. 512–515.
[30] *ЧЕИ*. 1879. № 27–28. С. 399.
[31] *ЧЕИ*. 1879. № 40. С. 548–549.
[32] *Прибавление к ЧЕИ*. 1879. № 34–35. С. 365–366.
[33] О займе у Глуховского Петропавловского монастыря 5 тыс. руб. на устройство общежития при Черниговском духовном училище. 30 ноября 1878 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 159. Д. 523. 7 л.

гу неодноразово порушувало питання про перебудову гуртожитку, збільшення вмісту до 250 осіб і облаштування там квартир для двох наглядачів. Під час з'їзду в січні 1888 р. це питання було відкладене до тих пір, коли будуть зібрані необхідні кошти для будівництва[34].

Бібліотека училища складається з близько двох з половиною тисяч книжок, серед яких чимало було застарілих підручників. На щорічних з'їздах ухвалювали рішення про асигнування 150 руб. на придбання для училища нових книжок. Крім того, учні щороку здавали на бібліотеку по 30 коп. (заможні) та по 15 коп. (бідні). У 1879–1880 н. р. Чернігівське духовне училище містило 284 учнів, із них 257 дітей священно- і церковнослужителів, 28 дворян, міщан і козаків. У 4-му класі навчався 41 учень, 32 закінчили й вступили до семінарії, 9 чол. залишили на повторний. Усього з усіх класів на повторний курс залишили 62 учня, тобто майже чверть. Відмінників загалом у всіх класах було лише 5 чол.[35]

У лютому 1879 р. Св. Синод затвердив подання Чернігівського єпископа Серапіона (Маєвського) про заснування в Чернігівському духовному училищі двох стипендій: імені прот. Стефана Івашутича і його сина колезького асесора Миколи Стефановича Івашутича, котрі пожертвували по 1000 руб., на відсотки з яких утримувалися учні з бідних духовних сімей, що не мали церковно-коштного утримання[36]. Також Чернігівський єпископ Веніамін (Биковський; 1821–1893) на власний кошт утримував одного бідного учня[37].

10 квітня 1883 р. єпископ Веніамін (Биковський) освятив збудовану на третьому поверсі головного корпусу училища церкву на честь Кирила і Мефодія[38]. Службу відправляв штатний священик. 1890 р. за ініціативи єпископа Веніаміна заснували товариство прп. Веніаміна Печерського (XIV ст.), яке надавало допомогу учням книгами, одягом та іншими речами[39].

20 серпня 1883 р. на окружному з'їзді правління Чернігівського духовного училища порушили питання про будівництво стіни, яка би відокремила гуртожиток училища в Єлецькому монастирі від самого монастиря. Зробити це було потрібно аби запобігти спілкуванню учнів з послушниками монастиря, які, буцімто, негативно впливають на них. Зауваження з цього приводу було зроблено інспектором Св. Синоду С.І. Миропольським (1842–1907). Депутати відхилили пропозицію правління, вважаючи її неефективною. Натомість вирішили створити посаду третього наглядача з окладом 300 руб., який мав наглядати безпосередньо в гуртожитку на території Єлецького монастиря. Це передбачало додаткові відрахування церков округу по 60 коп. на рік. Депутати з'їзду одразу відхилили інші пропозиції правління училища: побудувати дзвіницю й придбати дзвони для училищної церкви, закласти училищний сад, знести курган на території училища (відомий нині як курган Чорна могила), який затуляв зовнішній вигляд головного корпусу училища, а на тому місці побудувати альтанку для відпочинку. Але правління училища зажадало встановити на училищну церкву хрест такої форми, як на будівлі Петербурзької академії наук: на мармуровому п'єдесталі металевий янгол в молитовному образі з хрестом у руці. Депутат свящ. П. Острицький запропонував подарувати училищу звичайний хрест, а кошти спрямувати на матеріальну підтримку співробітникам училища[40]. Кирило-Мефодіївська церква, яка залишилася без хреста *à la* Петербург, натомість отримала пожертви: від настоятеля Козелецького монастиря ієромонаха Сергія священицькі облачення та інше церковне начиння, від настоятеля Рихлівського Миколаївського монастиря архімандрита Георгія церковне облачення і 12 книжок міней в шкіряних палітурках[41], а священик с. Копті Козелецького повіту Петро Острицький, як і обіцяв, виготовив на власний кошт великий з позолотою хрест, привіз до Чернігова й встановив на училищну церкву[42].

Щойно побудували нове Чернігівське духовне училище, коли знову загострилося питання щодо існування двох інших духовних училищ. Св. Синод ініціював скорочення/закриття в усіх єпархіях духовних училищ з метою заощадження коштів та полегшення грошового навантаження на єпархіальне духовенство. У Чернігівській єпархії з цього приводу на сторінках «ЧЕИ» розгорнулася дискусія. Автор, під криптонімом С.І.К., виступив у

[34] *ЧЕИ*. 1888. № 6. С. 284–286.
[35] *ЧЕИ*. 1879. № 46. С. 663–682.
[36] Об учреждении при Черниговском духовном училище двух стипендий: одной – имени коллежского асессора Николая Ивашутича, и другой – имени протоиерея Стефана Ивашутича. 1 декабря 1878 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 159. Д. 489. 21 л.; *ЧЕИ*. 1879. № 37. С. 491–493.
[37] *ЧЕИ*. 1884. № 10. С. 226.
[38] *ЧЕИ*. 1883. № 8. С. 250.
[39] Устав общества преподобного Вениамина для вспомоществования недостаточным воспитанникам Черниговского духовного училища. *ЧЕИ*. 1891. № 4. С. 150–158.
[40] Журналы съезда депутатов Черниговского училищного округа. *ЧЕИ*. 1883. № 19. С. 545–547, 549–551, 553–554.
[41] *ЧЕИ*. 1884. № 4. С. 81–82.
[42] От правления Черниговского духовного училища. *ЧЕИ*. 1884. № 1. С. 8–9.

1879 р. з низкою публікацій, де активно підтримував ідею ліквідації Стародубського й Новгород-Сіверського духовних училищ. Особливо «не щастило» Стародубському училищу, яке, буцімто, було відкрито випадково, з ініціативи/примхи покійного Чернігівського архієпископа Філарета (Гумілевського). Перші 10 років (1860–1870) воно ледь животіло, потреби в ньому немає, з 1872 р. неодноразово його намагалися закрити й майже закрили. Лише втручання якихось сил, не названих автором, завадило довести цю справу до кінця[43]. Автор наголошував на поганій підготовці учнів, у 1878 р. жодний випускник Новгород-Сіверського духовного училища не склав іспит до семінарії. Натомість, підготовка учнів Чернігівського духовного училища гарна, до того ж батькам дітей, які вже навчаються в семінарії чи жіночому єпархіальному училищі, зручніше буде навчати молодших дітей у Чернігові, тобто в одному місті, а не розвозити їх у різні кутки єпархії. Далі дописувач критичної статті наголошував, що Стародубське духовне училище не має гуртожитку, у Новгород-Сіверському духовному училищі гуртожиток є, але вміщує лише чверть учнів (24 з 107)[44].

Аналіз звітів правління Чернігівської духовної семінарії виявив дещо іншу ситуацію. Слабку підготовку на вступних екзаменах до семінарії засвідчили учні всіх духовних училищ. Так, учні Чернігівського духовного училища під час вступу до семінарії краще складали грецьку мову й арифметику, але й вони недостатньо добре знали граматику, погано перекладали, знали мало грецьких слів. Вихованці Новгород-Сіверського духовного училища у 1878 р. засвідчили погані знання арифметики. Зокрема, Григорій Громаковський, зазначений у списку випускників на третьому місці, не знав перших чотирьох дій арифметики, не знав прості дроби. Навіть перший учень, Болхаревський, мав проблеми під час відповідей. Дмитро Григоровський і Петро Сапожков не розв'язали самостійно жодного завдання. Інші взагалі не могли відповісти й отримали незадовільно. Загалом, із 62 учнів-абітурієнтів (32 – з Чернігівського духовного училища, 13 – зі Стародубського і 11 – з Новгород-Сіверського) відсіяли 11 чоловік (18%), із них 8 – випускники Новгород-Сіверського духовного училища[45]. Зауважимо, що набір до семінарії мав ліміт у 50 чол.

Думки автора критичних статей суперечили також висновкам синодального ревізора С.І. Миропольського, який у звіті 1876 р. вказував, що Новгород-Сіверське духовне училище за облаштуванням та організацією навчально-виховного процесу було найкращим в єпархії. Стародубське училище знаходилося в гіршому становищі, але належало виправленню[46].

Незважаючи на загрозу закриття Стародубського духовного училища, липневий окружний з'їзд 1879 р. не відбувся, бо з 25 депутатів з'явилися лише 14[47]. У 1881 р. загальне педагогічне зібрання Чернігівської духовної семінарії схвалило звіти усіх духовних училищ єпархії, зазначивши, що справи навчально-виховного процесу в них цілком задовільні. У серпні 1882 р. на єпархіальному з'їзді депутати вирішили, що закриття одного чи двох училищ є недоцільним[48]. За кілька років питання бути чи не бути духовним училищам Чернігівської єпархії постане знову.

Тим часом відбулися доленосні події в імперії, змінився суспільно-політичний курс, одним з ідеологів якого був новопризначений обер-прокурор Св. Синоду К.П. Побєдоносцев (1827–1907). Іншу церковну епоху знаменували також нові статути духовних навчальних закладів[49]. Вихованців духовних училищ відтепер мали готувати виключно для служіння православній Церкві (§ 1). Випускникам духовних училищ закрили доступ до середньої освіти деінде, крім семінарій. Доглядача вже не обирали на з'їзді духовенства, а призначав Св. Синод за поданням архієрея (§ 43). Так само й вчителі училища відтепер не затверджувалися владикою, а призначалися на початку кожного навчального року, а серед навчального року – обер-прокурором Св. Синоду (§ 61). У 1883 р. змінився порядок вступу до семінарії вихованців духовних училищ. Була затверджена постанова Св. Синоду, згідно з якою вступні екзамени для них скасовувалися. Натомість прийом здійснювався на основі свідоцтва, що видавалося училищним правлінням. Вакансії заповнювали найкращі за успішністю. Коли не вистачало вакансій, то семінарія могла клопотатися про відкриття паралельних класів, але на єпархіальні кошти. Малоуспішні учні поверталися додому й

[43] С.І.К. О предметах, подлежащих обсуждению депутатов общеепархиального съезда, имеющего быть 18 августа 1879 г. *Прибавление к ЧЕИ*. 1879. № 23. С. 251–254.
[44] С.І.К. К вопросу о закрытии одного из трех духовных училищ Черниговской епархии. *Прибавление к ЧЕИ*. 1879. № 25. С. 277–284.
[45] *ЧЕИ*. 1879. № 1–2. С. 17–22.
[46] Миропольский С. Обозрение духовно-учебных заведений Черниговской епархии в 1876 г. Б. м., б. д. С. 27–48.
[47] *Прибавление к ЧЕИ*. 1879. № 41. С. 463–465.
[48] Постановления общеепархиального съезда депутатов от духовенства по училищным делам. *ЧЕИ*. 1882. № 31. С. 497.
[49] Высочайше утвержденные Уставы: I. Устав православных духовных семинарий и II. Устав духовных училищ. 22 августа 1884 г. *ПСЗРИ*. Собр. 3. Т. IV (1884). С. 448–455. (№ 2401).

могли самостійно поліпшити свої знання і потім уже вступати до семінарії на загальних засадах, тобто, склавши іспити[50].

Аналіз джерел не дає підстав стверджувати, що в цілому життя духовних училищ радикально змінилося. Застарілі проблеми, як-от брак коштів на утримання, ремонт чи перебудову училищних приміщень, не зникли. Кращою була ситуація з Чернігівським духовним училищем, але й тут щороку дефіцит бюджету складав близько 1,5 тис. руб. Регулярно шукали статті, де можна було скоротити витрати. Наприклад, укладати контракти на постачання продуктів та інших необхідних матеріалів для училища в період, коли на ринку існують нижчі ціни, також користуватися послугами не лише чернігівських комісіонерів, а й з інших міст. Училище потребувало перебудови гуртожитку. Загально-єпархіальний з'їзд вирішив скорочувати витрати на оплату праці викладачам і на утримання повнокоштних і полукоштних учнів. Також скасували витрати на поточний ремонт, придбання ламп системи Кумберга, на 1200 дерев для саду, на бібліотеку та канцелярію тощо. Таким чином, економія склала 5495 руб.[51] На з'їзді розглядалося багато прохань щодо видачі грошової допомоги, підняття зарплати, зняття оплати з учнів за навчання, скасування заборгованості. Більшість прохань була відхилена.

Навчально-виховний процес також не змінився. Традиційним залишалося порушення розпорядку навчання, зокрема у 1880/81 н. р. з 217 учнів Чернігівського духовного училища після закінчення канікул тільки 34 з'явилися вчасно на навчання. Лише 14 порушників надали довідки про хворобу. Інші називали різні причини запізнення, часто досить оригінальні, як-от: «підводи до Чернігова не трапилося», «чекав, коли одужає мати», «був мороз, заметіль, дощ» тощо. Часто-густо причиною запізнення учні називали просто «поважна причина», «хвороба батьків, рідних». Не з'являлися вчасно на навчання навіть ті учні, які проживали в Чернігові, а ті, що приїздили з вакацій до Чернігова, ще кілька днів не йшли до класів, бо запізнення на 2–3 дні вважалося давньою традицією. Виконуючий обов'язки доглядача М. Зеньков пропонував не пускати на вакації тих учнів, які запізнилися на заняття з попередніх канікул. Зрештою, правління училища й зібрання викладачів ухвалили рішення щодо учнів, які не прибудуть на навчання після канікул без поважної причини: карцер на 1 годину за кожний день прогулу, а також знижувати бал за поведінку. Хто пропустить заняття тиждень, виключати з училища[52]. Правління духовних училищ постійно боролося з прогулами занять і відлученнями з гуртожитків без дозволу[53].

Утім, висновки синодального ревізора С.І. Миропольського за результатами перевірки духовних училищ Чернігівської єпархії були невтішними. Чернігівське духовне училище потребувало розширення, владнання справи з гуртожитками. Так само ревізор рекомендував духовенству Стародубського округу розпочати збір коштів на будівництво гуртожитку. Щодо Новгород-Сіверського духовного училища ревізор констатував кепське матеріальне становище, погані умови для навчання й проживання учнів, а відтак запропонував училище закрити, натомість духовенству обміркувати питання будівництва другого духовного училища в Чернігові[54].

Коли питання ліквідації Новгород-Сіверського духовного училища набуло розголосу, Кролевецька міська дума звернулася до загально-єпархіального з'їзду депутатів духовенства, що відбувся в січні 1890 р., з пропозицією перевести училище в м. Кролевець. Керівництво міста обіцяло надати ділянку 5 дес. землі й 5 тис. руб. для будівництва училища. Депутати з'їзду подякували кролевецькому голові, а відповідь пообіцяли надати після вирішення питання про можливість будівництва училища в тому таки Новгороді-Сіверському[55].

У 1893 р. уже Св. Синод звернувся до вікарного Новгород-Сіверського єпископа Мефодія з запитанням, коли, нарешті, розпочнеться будівництво училищного корпусу, гуртожитку для учнів і квартир для викладачів. Владика розпорядився шукати кошти. Але залишалося невирішеним питання місця будівництва нового училища. Надійшло дві пропозиції: від Новгород-Сіверської міської думи про виділення ділянки міської землі на умовах оренди з оплатою по 25 руб. на рік і від Кролевецької міської думи, яка безкоштовно виділяла близько 5 дес. міської землі, а також, якщо цієї землі буде замало, то міська дума

[50] О порядке приема воспитанников духовных училищ в духовные семинарии. 26 ноября 1883 г. *ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1886. Собр. 3. Т. III. С. 465. (№ 1860).
[51] *ЧЕИ*. 1886. № 5. С. 121–126.
[52] Журнал правления Черниговского окружного духовного училища от 30 ноября 1881 г. *ЧЕИ*. 1882. № 8. С. 85–92.
[53] О воспрещении воспитанникам духовных заведений отлучек из училищных общежитий в учебные дни. *ЧЕИ*. 1887. № 2. С. 63–64.
[54] *ЧЕИ*. 1888. № 15. С. 554–556.
[55] Журналы общеепархиального январского съезда о. о. депутатов духовенства Черниговской епархии. *ЧЕИ*. 1890. № 5. С. 127–128.

додатково виділяла 1 тис. руб. на придбання сусідньої ділянки пана Неровні, який погодився свою землю продати.

У травні 1894 р. надійшла пропозиція від громадського правління містечка Вороніж Глухівського повіту надати 5 дес. землі неподалік центру для будівництва окружного духовного училища, а ще субсидію в розмірі 1 тис. руб. для облаштування навчального закладу. При потребі поруч можна було придбати ще кілька десятин землі. Керівництво містечка обґрунтовувало пропозицію тим, що до Новгород-Сіверського округу входили Новгород-Сіверський, Глухівський, Кролевецький і половина Сосницького повіту, а Вороніж знаходився в центрі цієї території, до того ж неподалік залізничної станції. Пропозиція була спокуслива й вигідна для духовенства округу[56]. У середині червня того ж року на з'їзді вирішували долю училища[57]. Проти ідеї перевести училище до м. Кролевець категорично виступив педагогічний колектив училища, бо Новгород-Сіверський «стоит в культурном отношении гораздо выше Кролевца: здесь и полная классическая гимназия, и полная женская»[58], а духовне училище було в Новгороді-Сіверському вже понад 100 років. Важливе значення мала зручність сполучення – залізницею й річкою, а також мальовничість краєвидів над Десною, тоді як «местность, где расположен Кролевець, а так же и окрестности его – это Сахара Черниговской губернии»[59]. Безумовно, ці зауваження мали сенс, але й і з практичних міркувань перенесення училища було невигідним, адже в такому випадку педагогічна корпорація змушена була залишити насиджені місця або позбуватися викладацьких посад.

20 лютого 1896 р. відбулося засідання Новгород-Сіверської міської думи, яка заявила про готовність надати для будівництва училища ділянку землі в центрі міста, що примикала до монастирського Троїцького саду. Монастир сприйняв цю пропозицію по-своєму й запропонував обмін: міська ділянка відходить монастирю, а монастир училищу передає ділянку свого «чорного двору». Міська дума засумнівалася в доцільності такого розміну, бо не було жодних гарантій, що монастир не почне на свій розсуд використовувати землю в центрі міста, наприклад, як огород. Голова міської думи за підтримки гласних запропонував такий варіант: жодного обміну, а монастир віддає училищу зазначену ділянку землі («чорний двір»), а місто зобов'язується щорічно виплачувати монастирю 50 руб. По-суті, це був варіант безстрокової оренди землі. Помічник доглядача училища В. Рклицький вважав цей варіант вигідним і для монастиря, і для училища, і для міста. Кошторис будівництва нового корпусу сягав уже близько 60 тис. Третина коштів була зібрана. На його думку, за 3–4 роки можна буде розпочати будівництво[60].

Але минуло майже десять років, а в 1905 р. на окружному з'їзді все ще обговорювали питання будівництва нового училища. Розглядалися плани, кошториси. За розрахунками господарського управління Св. Синоду вартість нового училища становила вже понад 215 тис. руб. Унаслідок інфляції цінні папери, у яких зберігали будівельний капітал, втрачали свою вартість і коштували близько 114 тис. руб. Депутати ухвалили рішення звернутися до архієрея з пропозицією обговорити на загальноєпархіальному з'їзді питання про допомогу будівництву нового училища в Новгород-Сіверському[61].

Восени 1907 р. на окружному з'їзді ухвалили рішення продовжити церковний збір коштів із парафій ще на 3 роки[62]. На 1 січня 1910 р. зібрали 166579 руб. 63 коп.[63] Наприкінці цього року ревізійний комітет склав акт, згідно з яким будівельний капітал дорівнював 172713 руб. 61 коп., більшість у відсоткових паперах, лише 1553 руб. 30 коп. готівкою, на які, на думку будівельного комітету, треба було придбати теж відсоткові папери[64].

Отже, наказ Св. Синоду про будівництво нового Новгород-Сіверського духовного училища був виданий 29 липня 1893 р. Минуло 17 років, а бути чи не бути новому училищу, досі дискутували в церковних колах. Ситуацію детально проаналізував свящ. Г. Кучеровський, зробивши невтішний висновок: необхідні для будівництва фінанси округ само-

[56] *ЧЕИ*. 1894. № 6. С. 260–264.
[57] *ЧЕИ*. 1894. № 11. С. 420–421.
[58] Зауважимо, що Новгород-Сіверська чоловіча гімназія також неодноразово знаходилася під загрозою ліквідації чи переведення до іншого міста, приміром, до Ніжина. (Воспоминания Иосифа Самчевского (1800–1886 гг.). *Киевская старина*. 1894. № 5. С. 221–222).
[59] Рклицкий В., свящ. К вопросу о предполагаемом переводе Новгород-Северского духовного училища в г. Кролевец. *Прибавление к ЧЕИ*. 1894. № 11. С. 453–458.
[60] Рклицкий В. К вопросу об устройстве нового здания Новгород-Северского духовного училища. *Прибавление к ЧЕИ*. 1896. № 9–10. С. 312–313.
[61] Журнал съезда о.о. депутатов духовенства Новгород-Северского училищного округа. *ЧЕИ*. 1906. № 17. Приложение. С. 5–10.
[62] Журнал съезда о.о. депутатов… 1908. № 1. С. 4–5.
[63] Акт временного ревизионного комитета по строительным суммам Новгород-Северского духовного училища. *ЧЕИ*. 1910. № 12. С. 311–315.
[64] Акт ревизионного комитета по Новгород-Северскому духовному училищу. *ЧЕИ*. 1910. № 21. Приложение. С. 10–12.

тужки не зможе зібрати. Питання про допомогу всієї єпархії не виносилося на загально-єпархіальний з'їзд. Єпархіальний свічковий завод значно збіднів, люди в церквах не купляють свічки. На церкви поклали додатковий фінансовий тягар у вигляді обов'язкового страхування 44 руб. 19 коп. щорічно. Автор статті розмірковував: якщо училище буде побудовано, чи виправдані ці витрати, адже в минулому навчальному році лише 8 учнів Новгород-Сіверського училища вступило до семінарії, а за останні роки більше половини учнів мали незадовільні результати навчання. Чи потрібне єпархії таке училище? Справді, на початку XX ст. в училищі навчалося менше учнів, ніж у 80-ті рр. XIX ст. Пропозиція автора статті, який вочевидь висловлював думку значної частини духовенства, була не нова, а доволі проста – ліквідувати Новгород-Сіверське духовне училище, а учнів перевести до Чернігова й Стародуба. Він вважав за краще відкрити 2-ге Єпархіальне жіноче училище, бо бажаючих навчатися дівчат із кожним роком збільшується[65].

Остання спроба зрушити справу будівництва нового Новгород-Сіверського духовного училища була здійснена правлячим чернігівським архієреєм єпископом Василієм (Богоявленським; 1867–1918), який 1 вересня 1911 р. затвердив постанову правління училища про будівництво[66], але реалізувати задавнену ідею так і не поталанило.

Натомість Стародубське духовне училище на початку XX ст. обживалося в новозбудованих приміщеннях, хоча історія його будівництва теж драматична. Рішення про будівництво нового корпусу схвалили 1880 р. У 1885 р. на лютневому окружному з'їзді розглядали, зокрема, питання будівництва гуртожитку для училища. Була укладена угода з молодшим інженером будівельного відділення Чернігівського губернського правління С. Заштовтом на виготовлення плану й кошторису будівництва, але за рік той нічого не зробив і нічого до правління не подав. З'їзд звертався до єпархіального начальства з проханням поклопотатися в цій справі перед начальником губернії. Обговорювали також питання, що в училищі немає свого храму, учні ходять на богослужіння до Вознесенської церкви м. Стародуба, де взимку холодно і діти хворіють[67].

У грудні 1885 р. на з'їзді депутати Стародубського округу розглядали питання купівлі ділянки землі статського радника Корнієвського, що знаходилася поруч із училищем, розглядали прохання про підвищення платні вчителям, співробітникам училища, а також про надання пільги на оплату за навчання деяким учням. Депутати всім відмовили у зв'язку зі значними витратами на будівництво нового корпусу училища[68].

На окружному з'їзді 1887 р. початок будівництва нового училища відтермінували у зв'язку з нестачею коштів і взагалі через бідність Стародубського училищного округу[69]. Очевидно, саме бідність, а можливо й байдужість духовенства до освіти, спричинили щорічні недоїмки з парафій та благочинній. У січні 1888 р. на черговому загально-єпархіальному з'їзді депутатів слухали копію наказу Св. Синоду разом із відношенням Чернігівської консисторії, де було висловлено пропозицію негайно розпочати будівництво нового навчального корпусу в м. Стародубі. Для накопичення необхідного капіталу пропонувалося залучити всю єпархію[70]. На грудневому 1889 р. з'їзді депутатів Стародубського округу констатували, що недоїмки благочинних на будівництво училища продовжували збільшуватися[71].

На січневий 1890 р. загально-єпархіальний з'їзд депутатів надійшло відношення Чернігівського губернського правління, де були представлені креслення й кошторис на будівництва в м. Стародубі кам'яного корпуса для духовного училища[72]. З'їзд передав документи на розгляд Стародубського окружного з'їзду, де водночас мали розглянути пропозицію Новозибківської міської думи збудувати нове училище в м. Новозибкові. Депутати Чернігівського окружного з'їзду погодили надання фінансової допомоги в розмірі 10 тис. руб. для Стародубського училища чи будівництва його там, де вирішить окружний з'їзд[73].

У вересні 1890 р. депутати порушували питання будівництва для училища лазні. Пропоноване раніше вирішення проблеми митися учням деінде виявилося неефективним, бо жодна лазня м. Стародуба під час обстеження лікарем училища не відповідала гігієнічним вимогам. Однак голова Єпархіальної училищної ради єпископ Новгород-Сіверський

---

[65] Кучеровский Г., свящ. К вопросу о постройке Новгород-Северского духовного училища. *Прибавление к ЧЕИ*. 1910. № 24. С. 860–868; 1911. № 1. С. 11–16.
[66] Журналы съезда о.о. депутатов… 1911. № 23. С. 4–5.
[67] Журналы съезда о.о. депутатов Стародубского училищного округа. *ЧЕИ*. 1885. № 8. С. 276–287.
[68] Журналы съезда депутатов Стародубского училищного округа 16 декабря 1885 г. *ЧЕИ*. 1886. № 7–8. С. 235–241.
[69] *ЧЕИ*. 1888. № 17. С. 597–598.
[70] Там же. 1888. № 6. С. 272, 280–281.
[71] Там же. 1890. № 4. С. 93.
[72] Журналы общеепархиального январского съезда… 1890. № 5. С. 126.
[73] Там же. С. 135–137.

Антоній (Соколов; 1850–1911) підсумував обговорення питання резолюцією, що треба шукати прийнятну лазню, а будівництво училищної лазні не на часі, бо є невідкладна потреба в будівництві нового корпусу училища[74]. На з'їзді депутати Суразького повіту заявили, що в с. Ляличах знаходиться палац із садибою і садом, який дешево продається. З'їзд доручив священикам Георгію Громаковському, Стефану Лапчинському, Андрію Смельницькому зібрати відомості з цього приводу, і, якщо підтвердиться інформація про вигідну купівлю, депутати зобов'язалися негайно зібратися на позачерговий з'їзд.

У 1890 р. на осінньому загально-єпархіальному з'їзді депутатів розглянули пропозицію Новозибківської міської думи. Комісія встановила, що згідно з проєктом для будівництва училища в Новозибкові потрібно 67795 руб., а не 50 тис., як сподівалося духовенство. На той момент у будівельному комітеті знаходилося капіталу на 29373 руб. Незрозумілим було також те, скільки потрібно коштів на утримання збудованого училища. Єпархіальний з'їзд відклав вирішення цього питання, водночас закликавши духовенство збільшувати капітал будівельного комітету[75].

У 1891 р. почесний громадянин Нових Мизиричів Суразького повіту Іван Ісаєв пропонував купити в нього два будинки (кам'яний і дерев'яний), якщо училище буде переведене із м. Стародуба. Депутати на з'їзді відхилили цю пропозицію й поставили на голосування будівництво нового училища в м. Стародубі або в м. Новозибкові. Голоси поділилися навпіл, але голова з'їзду – свящ. Микола Преображенський – голосував за «Стародуб»[76].

У вересні 1892 р. на з'їзді депутатів округу слухали питання про оформлення документів на подаровану містом землю для будівництва училища, про план і кошторис будівництва. Ухвалили будувати училище підрядним способом. Чернігівський свічковий завод виділяв позику в 30 тис. руб. на три роки, починаючи з 1893 р.[77] На будівництво зібрали 47054 руб., решту планувалося добирати протягом 4-х років. Будівництво треба було розпочинати негайно в 1893 р., а закінчити – в 1896 р.[78] Але вартість 3-х поверхового корпусу училища на 100 учнів разом із гуртожитком зросла до 72799 руб. 23 коп.[79] А ще потрібно було побудувати лазню з пральнею, близько 25 тис. треба було витратити на обладнання й оздоблення будівель, гуртожитку, їдальні, квартир для керівництва тощо. Унаслідок бідності церков навчального округу, з'їзд постановив просити архієрея звернутися до Св. Синоду по допомогу в 15 тис. руб. Владика погодився[80].

На окружному з'їзді 1898 р. ухвалили рішення про позику 17 тис. руб. у Глухівського Петро-Павлівського монастиря терміном на 10 років із погашенням 4% на рік. Старі приміщення училища вирішили здавати в оренду міській управі[81]. Але з'ясувалося, що в Глухівському Петро-Павловському монастирі матеріальна скрута. Цю суму позичили у Чернігівського кафедрального Спасо-Преображенського собору. Позика була розрахована на 10 років. Щорічно слід було повертати 1700 руб. і 4% розміру позики, що залишалася після повернення щорічної суми[82].

На початку ХХ ст. будівництво нового духовного повітового училища в м. Стародубі було завершене. У вересні 1902 р. на з'їзді депутатів Стародубського училищного округу звітував доглядач училища М.В. Єфремов. На будівництво було витрачено 141521 руб. 51 коп. Накопичували капітал із 1883 р. Будівництво почалося 1896 р. і тривало 5 років. На головний корпус було витрачено 90343 руб. 12 коп., на лазню, пральню, льох, льодник, стайню та інші господарські будівлі – 12009 руб. 82 коп., на будівництво квартири для доглядача, флігеля для службовців, лікарню – 17255 руб. 82 коп., на гуртожиток і училищну церкву – 11481 руб. 73 коп.[83] У 1900 р. вдова статського радника Єлизавета Федорівна Харченко пожертвувала на училищну церкву срібні визолочені потир, дискос, звездицю, ложицю, копіє та дві тарілки[84].

---

[74] Журналы заседаний съезда депутатов Стародубского училищного округу бывшего 18–20 сентября 1890 г. *ЧЕИ*. 1890. № 22. С. 590–591.
[75] Журналы обще-епархиального съезда депутатов от духовенства. *ЧЕИ*. 1890. № 23. С. 620–627.
[76] Журналы съезда депутатов Стародубского училищного округа 23–25 сентября 1891 г. *ЧЕИ*. 1892. № 21. Приложение. С. 11–15.
[77] Журналы заседаний съезда депутатов Стародубского училищного округа бывшего 17–18 сентября 1892 г. *ЧЕИ*. 1892. № 21. Приложение. С. 1–28.
[78] Журналы депутатов Стародубского окружного училищного съезда. *ЧЕИ*. 1893. № 1. Приложение. С. 99–101.
[79] Журналы экстренного съезда депутатов Стародубского училищного округа и членов правления Стародубского духовного училища 13–14 декабря 1895 г. *ЧЕИ*. 1896. № 11. С. 417–422.
[80] Журналы съезда о.о. депутатов Стародубского училищного округа. *ЧЕИ*. 1897. № 22. Приложение. С. 8–10.
[81] Журналы съезда о.о. депутатов духовенства Стародубского училищного округа. *ЧЕИ*. 1898. № 23. Приложение. С. 1–13.
[82] Журналы съезда о.о. депутатов Стародубского училищного округа. ЧЕИ. 1900. № 1. Приложение. С. 1–14.
[83] Журналы Стародубского окружного съезда о. о. депутатов духовенства. ЧЕИ. 1902. № 21. Приложение. С. 7–8.
[84] ЧЕИ. 1900. № 11. С. 253.

Старі приміщення училища віддавалися в оренду міській управі під потреби поліцейського правління. На 1907 р. заборгованість за оренду становила близько 1 тис. руб. Правління училища мало намір розірвати договір оренди. Але інших охочих орендувати приміщення не було. Міській думі почали погрожувати позивом до окружного суду. Очікувана сума за оренду старих приміщень училища становила близько 30 тис.[85] У 1908 р. правління училища звернулася з відношенням до Стародубської міської думи про продовження договору на оренду старого училищного корпусу, а також із проханням визначити терміни сплати заборгованості й строкових платежів[86].

Так закінчилася епопея з закриттям/існуванням і будівництвом нового Стародубського духовного училища. 1 жовтня 1911 р. святкували 50-річний ювілей цього навчального закладу. Напередодні до м. Стародуба потягом прибув Чернігівський єпископ Василій (Богоявленський). Разом із ним приїхали ключар кафедрального собору прот. І. Молчанов, протодиякон Корсаков, диякон Кокотюха, регент архієрейського хору Г. Зосимович, секретар владики А. Чернявський. Гостей зустрічали стародубський справник, директор чоловічої гімназії й начальниця жіночої гімназії. Усі: духовенство, учні, мешканці міста, – зібралися до стародубської соборної церкви. Покої архієрея підготувати в квартирі доглядача духовного училища, куди з привітанням прибула депутація від міста на чолі з міським головою. Увечері служили в училищній церкві. Стародубський свящ. О. Бурневський привітав присутніх, зокрема висловив вдячність владиці, який полишив спокій Троїцького архієрейського дому й у супроводі осінніх буревіїв прибув до віддаленого, славного своїм убожеством, куточку єпархії. Після того місто освітилося ілюмінацією. Ранком 1 жовтня здійснили хресну ходу від собору до училищної церкви з Баликінською іконою Божій Матері, з якою 50 років тому освячували відкриття училища. Подальші урочистості проходили в училищі. Доглядач училища І. Компан прочитав історичну записку про навчальний заклад. Далі зачитували численні привітання. Увечері відбулася святкова вечеря. 2 жовтня 1911 р. єпископ Василій служив літургію в міському Ново-Миколаївському соборі. Цього дня святковий обід організовували представники міста. 3 жовтня ранком владика відбув до села Єлеонка[87].

Для Чернігівського духовного училища залишалися не вирішеними питання гуртожитку й розширення головного корпусу. Правління училища не задовольняв гуртожиток на території Єлецького монастиря. Депутати училищного округу відмовлялися навіть страхувати приміщення гуртожитку, мовляв, будинок належить Єлецькому монастирю, то нехай монастир і застраховує[88]. Розширювати головний корпус училища вирішили шляхом прибудови крил. За розрахунками, на одне крило слід було витратити близько 17 тис. руб. Депутати округу пропонували побудувати лише одне крило, а друге – коли стане коштів. У 1899 р. на жовтневому окружному з'їзді ухвалили рішення будувати два крила одночасно. Членами будівельного комітету обрали прот. Трифона Стефановського, свящ. Матфея Храмцова, вчителів Даниїла Білевича, Василя Лосицького та архітектора Павла Вакуловського. Сума кошторису на будівництво становила 42595 руб. 6 коп.[89] Під ту пору мали такі кошти: 17 тис. руб. училищного капіталу, 16 тис. руб., позичених у свічкового заводу і 5–8 тис. руб., наданих кафедральним собором. Усього близько 40 тис. руб. Для покриття кошторису не вистачало понад 2,5 тис. руб., які планувалося зібрати з церков Чернігівського округа[90].

16 травня 1900 р. було закладено два крила головного корпусу училища. Молебень проводив голова будівельного комітету свящ. Трифон Стефановський. Перед тим, 10 травня, на засіданні Чернігівської міської думи розглядали звернення Ради духовного училища з проханням передати училищу ділянку землі по вул. Стріченській, яка була необхідна для будівництва крил головного корпусу. Рада пропонувала Думі, якщо не подарувати, то продати ділянку. Але міська дума відмовила[91].

Тарасенко Олександр Федорович – кандидат історичних наук, доцент Національного університету Чернігівський колегіум ім. Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна).

[85] Журналы съезда о. о. депутатов духовенства Стародубского училищного округа. ЧЕИ. 1906. № 24. Приложение. С. 1–4, 26–28.
[86] ДАЧО. Ф. 145. Оп. 1. Спр. 441. Арк. 36.
[87] Гусаковский А. Пятидесятилетний юбилей Стародубского духовного училища. ЧЕИ. 1911. № 21. С. 567–581.
[88] Журналы депутатов Черниговского окружного съезда. ЧЕИ. 1893. № 1. С. 92–93. (Окремий додаток).
[89] ЧЕИ. 1900. № 6. С. 153.
[90] Журнал Черниговского окружного съезда о. о. депутатов духовенства. ЧЕИ. 1900. № 7. С. 187–189.
[91] ЧЕИ. 1900. № 11. С. 340.

Tarasenko Oleksander F. – Ph.D. Candidate of Historical Sciences, Associate professor of T.G. Shevchenko National University Chernihiv Collegium (53 Hetman Polubotka Str., Chernihiv, Ukraine).
E-mail: Simon67@ukr.net

DISTRICT SPIRITUAL SCHOOLS ARE IN THE CHERNIHIV DIOCESE (XX – BEGAN XX CENYURY)

The purpose of the publication *is a comprehensive reconstruction of primary spiritual education in the Chernihiv diocese in XIX–XX c., coverage of Chernihiv, Novgorod-Siversky and Starogub district spiritual schools.* ***Research methods:*** *analysis, synthetic, historical-genetic, historical-comparative.* ***Novelty of mate-rial:*** *for the first time composition and essence of primary spiritual education were revealed, the activity of spiritual schools in the Chernihiv diocese is complex covered.* ***Conclusions.*** *The system of spiritual education was formed in the Russian empire as a result of educational reforms at the beginning of XIX c. The separation of spiritual education signified final corporate isolation of the spiritual state. The system was presented by three stages. Primary spiritual education was obtained in district spiritual schools. The amount of schools in a diocese depended on necessities desire of clergy, who had to maintain them at their own expense. During the XIX – early XX cc., there were three schools in the Chernihiv eparchy: Chernihiv, Novgorod-Siversky, Starogub. The contingent of students consisted mainly of boys, children of priests. The representatives of other social states were admitted to study, but after separate permission and with a higher payment. An educational process was regulated by the charter of spiritual schools of three releases. Studies were aimed at preparing future clergy and entering to middle spiritual educational establishments – seminaries. The revisions of spiritual schools of the Chernihiv diocese certified the mainly mediocre/satisfactory level of students' knowledge, but the biggest and the most difficult problem constantly remained materially technical requirements and financial support. The new corps of Chernihiv school was built in 1870s, Starogub – at the beginning of XX c., and Novgorod-Siversky School remained in apartments of monastery until closing.*

Key words: *the Chernihiv diocese, spiritual education, primary spiritual education, district spiritual school.*

Дата подання: 23 вересня 2021 р.
Дата затвердження до друку: 5 жовтня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Тарасенко, О. Повітові духовні училища Чернігівської єпархії (XIX – початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. 2021. № 6. С. 123–136. DOI: 10.5281/zenodo.5802193.

Цитування за стандартом APA

Tarasenko, O. (2021). Povitovi dukhovni uchylyshcha Chernihivskoi yeparkhii (XIX – pochatok XX st.). [District spiritual schools of Chernihiv diocese (XIX – early XX century)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 123–136. DOI: 10.5281/zenodo.5802193.